

KOSZTOLÁNYI ÉS GORKIJ

Kosztolányinak olvasói-bírálóírói eszmélkedése kezdetétől alkotói munkássága csúcsáig, három évtizeden át, érdeklődése tárgya a klasszikus orosz irodalom. E szüntelen figyelem középpontjában Tolsztoj, Dosztojevszkij és Csehov áll. Gorkij hátrább szorul;¹ Kosztolányi Gorkij-hivatkozásai esetlegesek, ritkák; az olaszországi útján adódó alkalom készítette a nagy író meglátogatására.²

Orosz kapcsolatainak ez a területe mégsem érdektelen: maga a látogatás és írásos emléke, a riport is tartogat számunkra még tanulságokat: folytatása, Kosztolányinak Gorkijhoz írt levele pedig a Kosztolányi-irodalomban ismeretlen, így irodalomtörténeti érdekességű és értékű.³ A továbbiakban számba vesszük írónk Gorkij-reflexióit, megkíséreljük a személyes találkozás eddiginél részletesebb értékelését, majd azt kutatjuk, miért szakadt félbe a Kosztolányi-kezdeményezte dialógus, Gorkij részéről visszhangtalanul.

1. Gorkij-hivatkozások a húszas évekig

Gorkij neve a fiatal hírlapíró tollán illusztráció. A nagy író 1906-os amerikai útját az „internacionális butaság” „időtlen időkig tartó” pereit egyikének látja, Hamlet pöréhez hasonlónak, aki „nemcsak a halál fantomát látja maga előtt, hanem a gögös ember dölyfét s a hivatalnak packázásait is”. Gorkij is „futott az örök per előtt, búcsút mondott hazájának, a zsarnok dölyfének”.⁴ A hagyományos zsarnok- és cár-ellenesség az örök emberi sztoikus vigaszába fordul – nem először – Kosztolányi tudatában.⁵

Az orosz bürokrácia ostobaságának számlájára rótt, zárószóiban rezignált hivatkozást egy hét múlva követi Gorkijról a másik; ez – mint később annyira más Kosztolányi-elmélkedés – az élet és az irodalom kölcsönös megfelelését fürkészi, azt, hogy tükrözi vissza a tükrözött a tükrözött, az élet az irodalmat. Egy párizsi kenyér-tolvajt „a könyv keretéből kilépő Gorkij-figurának” lát Kosztolányi.⁶ Az eset papírra vetésének „ínyenc” különlegessége lehetett a felismerés: Gorkij-alak éled meg Párizsban!

¹Így emlékezik KOSZTOLÁNYI Ádám is: „Gorkijt csak kritikával és fenntartással értékelte, úgy vélte, hogy a nagy orosz klasszikusok mögött marad.” – Kosztolányi Ádám apja és az orosz irodalom kapcsolatát illető kérdéseimre három levélben válaszolt Párizsból: 1978. február 17-én, március 10-én és április 25-én. Ezúton is köszönöm értékes tájékoztatásait.

²Olasz útjának riportokban megörökített állomásait 1. *Elsüllyedt Európa*. Bp. 1943. 63–106.

³KISS Ferenc, RÉZ Pál és KOSZTOLÁNYI Ádám közléseiből tudom.

⁴A nagy pör. *Álom és ólom*. Bp. 1969. 183–186.

⁵Gorkij útjának igazi célja: „[...] híveket toborzott és anyagi támogatást keresett az orosz forradalom számára.” TÖRÖK Endre: *Jegyzetek. Lev Tolsztoj Művei*. 10. k. 1967. 1022.

⁶Az éhség foga. *Álom és ólom*. 186–187.

[A húszas években a gorkiji nyomor arra lesz példa, hogy tesz túl az irodalmon – újabb és még nagyobb nyomorával – az élet.⁷]

Az *Éjjeli menedékhely* a Luka-hirdette Ember-fogalommal ragadja meg Kosztolányit; íté – ellentétben a húszas években kialakuló értékítéletével az ember – Ember póluspárt illetően – igenli: „[...] mindennapi ismerősünktől [...] elérkeztünk egy érett, magasabb ismerethez, az Emberhez.”⁸

Másfél év múlva a „mai művészetre” jellemző tendenciának, annak, hogy „valami titkos szociális érzés van fejlődésben”, melynek alapján a költők hőse „esetleg egy öreg ember, aki patent viaszgyertyát árul valamelyik utcasarkon”, egyik példája Kosztolányi számára Gorkij. [Azt észre sem veszi, hogy épp az „öreg emberrel” indul el az „ember” felé.]⁹

Költőnk eszmélkedéseiben az orosz irodalom – és egyáltalán az irodalom – jövőjéről, szerepéről 1917 és 1919 között Gorkijnak is jut szerep. Amikor az eddigi orosz irodalmat „részes, bolond, ábrándozó, züllött, szent vagy ásító emberek végtelen sokaságaként” jellemzi, megnevezetlenül is Gorkij drámájára gondolhat többek között;¹⁰ a Tanácsköztársaság kikiáltása utáni cikkében a mű az egész addigi irodalom érzékletes jelképe: a jövő társadalmában „[...] nem lesz szegény költészet, mert [...] szegény se lesz [...]. Gorkij *Éjjeli menedékhelyét* úgy bámulják majd, mint az elmúlt gonosztevő társadalmak képét, és hideg borsószik végig a nézők hátán, mint amikor mi a középkori elmeegógyászatról olvasunk [...]”¹¹.

2. „Maxim Gorkijnál”

A háborúból, a forradalmakból, az ellenforradalom első esztendőiből alig-alig beforradó sebekkel került ki Kosztolányi.¹² Az irodalom jövőjét előbbi cikkeiben is egy kicsit a kétely táplálta irónián át látta rózsaszínűnek, a jövőendő valóságát „paradicsomkertnek”, most végletes pesszimizmusában épp a nagy oroszokban, Dosztojevszkijben és Csehovban leli sötét emberlátásának megerősítését, példájukkal hadakozik az író és az irodalom pártossága ellen.¹³ Első jelentős, az 1919 utáni évek válságait megörökítő regénye, a *Nero, a véres költő* szerintünk orosz műtől is ihletett, attól a pesszimizmustól, melyet Kosztolányi – vitatható indoklottsággal – Dosztojevszkij regényéből olvasott ki.¹⁴

Mit keresett Kosztolányi 1924. július 28-án, a kurzus negyedik évében, Gorkijnál?¹⁵ Mit adott neki a találkozás? Mivel gazdagíthatta volna az elmaradt folytatás?

A találkozás első, közismert – de még csak hivatkozásokban, más összefüggések kapcsán értékelt – dokumentuma Kosztolányi riportja, mely a Pesti Hírlap 1924. augusztus 31-i számában jelent meg.¹⁶

A felszabadulás után a szovjet irodalom magyarországi útjának kutatói utalnak rá. Kosztolányi látogatása a Horthy-rendszer Gorkijhoz való viszonyát szemlélteti: „Amíg az író betegsége Caprihoz

⁷Miután az *Éjjeli menedékhely* rendezőjének bemutatta „a szigorú koldust”, az „elpirult és bevallotta, hogy nem ért a naturalizmushoz”. Szigorú koldus. 1922. Hattyú. Bp. 1972. 108.

⁸A gyermek. 1909. Álom és ólom. 350.

⁹A másodperc művészete. 1909. Álom és ólom. 446.

¹⁰Orosz írók. 1917. Füst. Bp. 1970. 425. Kosztolányi jellemzésének értékeléséről l. LENGYEL Béla: A szovjet irodalom Magyarországon. 1919–1944. Bp. 1961. 154.

¹¹Mi tűnik el? 1919, április 13. Füst. 523.

¹²Vö. KOSZTOLÁNYINÉ: Kosztolányi. Bp. 1938. 227–239., SZAUDER József: Kosztolányi Dezső költészete. Összegyűjtött versei. Bp. 1962. I. k. 24–25., KISS Ferenc: Kosztolányi és a Pardon-rovat. Jelenlét és függetlenség konfliktusai anno 1919. Valóság. 1977. 6. 19–35.

¹³Vö. Ványa bácsi. 1920. Színház. 1948. 41., Ványa bácsi. Új Nemzedék 1920. május 9., Szyepancsikovo és lakosai. Nyug. 1921. január 1., Csehov doktor úr. Színházi élet. 1922. október 22., Három nővér. Nyug. 1922. november 1., az utóbbit l. még: Lángelmék. Bp. (1941.) 299–300.

¹⁴Vö. Szyepancsikovo és lakosai. i.h., ill. Lángelmék. 294–298.

¹⁵A találkozás időpontjáról l. Летопись жизни и творчества А. М. Горького. Том 3. Москва. 1959. 380.

¹⁶A publikáció időpontja ez. RÉZ Pál levélbeli közlése.

szögezi s így a felszínes látszat alapján fenntartható az a rágalom, hogy meghasonlott hazájával, addig barátságosan foglalkoznak vele.[...] 1924-ben Kosztolányi nyugodtan fel meri keresni caprii otthonában[...].¹⁷ A Komlós Aladár említette körülményt – a felszínes látszat – bővíti Lengyel Béla, most már elsődlegesen Kosztolányi vonatkozásában, újabb utalással az előzményekre, s az írás – egyik – célját máig is érvényesen meghatározva: „[...] a politikai előítéletekben és a tények nem ismerésében gyökerező ellentmondások feszülnek [...] a beszámolóban is[...]. A polgári sajtóból ismert túlzásokkal vázolja Gorkij pályájának fordulatait. Annak a kedvelt témának a változata a cikk, hogy Gorkij, a forradalmár külföldön él. A beszélgetés felidézésével lényegében Gorkijnak a forradalomból való kiábrándultságát akarja szuggérálni.”¹⁸ Kiss Ferenc apolitikusság és érdek – az újságíró Kosztolányi, illetve a Pesti Hírlap részéről – kompromisszumának, sőt egy kicsit a kétféle érdek – Kosztolányié és az újságé – találkozásának példájául említi az interjút: „[...] Gorkijról is olyat – ti. riportot – Z.E. – prezentálhatott, amelyben a kispolgárnak is kedve telhetett.”¹⁹

Információkban, vonatkozásokban, érzelmekben gazdag cikk Kosztolányié. Itt most több területét, elévülhetetlen – és elismert – érdemeit csak érintjük. Azt, hogy „poétikus, hiteles képet nyújt Gorkij megnyerő egyéniségéről”;²⁰ hogy milyen jelentős számunkra „Gorkij magyar irodalmi ismereteiről és az új magyar irodalom iránti érdeklődéséről adott tájékoztatása” – milyen büszke öröme gyűjthatta Gorkij a „Lenni vagy nem lenni” majdani íróját! –²¹; nem elemezzük, hogy az élmény a szépiróból is milyen remek teljesítményt lobbantott fel. Nem térünk ki Kosztolányi értesüléseire Gorkij készülő műveiről, munkatempójáról.²²

Az viszont megkerülhetetlen feladata e dolgozat írójának, hogy a cikk korlátait értelmezze, Kosztolányi oldaláról közelítve a kérdéshez, s ahol indokolt, gyengéinek mentségét is felmutassa.

Ha adatait Gorkij életéről készen – és torzító forrásokból – kapta is Kosztolányi, csoportosításuk, tálalásuk semmiképpen sem az írói bátorság példája, alig négy évvel az ellenforradalom uralomja jutása után, véres terrorral; így gúnyos-keserű játéka a forradalom-ellenforradalom fogalmakkal,²³ az Anyegin-idézettel tetőző, sokat sejtető ironikus életrajzi hivatkozás: „Annakidején beteg tüdejét ment gyógyítani Capri szigetére, most talán beteg lelkét. Puskin írja: „Mert északon ártott a lég...”²⁴ A tények nem Kosztolányit igazolják...²⁵

¹⁷ Gorkij és a magyar irodalom. A Gorkij Magyarországon c. kötetben. Összeáll. RADÓ György. Bp. é.n. 17–18.

¹⁸ LENGYEL Béla: i. m. 155.

¹⁹ KISS Ferenc: Kosztolányi, az újságíró. ItK 1974. 437–438. – A Pesti Hírlap jellemzésére l. még: KOSZTOLÁNYINÉ: i. m. 243–245., GELLÉRT Oszkár: Gorkij. Kortársaim. Bp. 1954. 249., BÓKA László: Kosztolányi „Édes Anna”-ja. Édes Anna. Bp. 1963. 14., valamint a 37. jegyzetet.

²⁰ LENGYEL Béla: i. m. 155.

²¹ Uo.

²² Erről l. még: D. ZÖLDHELYI Zsuzsanna: Szabó Endre, az orosz irodalom magyarországi népszerűsítője. Tanulmányok a magyar–orosz irodalmi kapcsolatok köréből. Bp. 1961. II. 189., valamint WALDAPFEL József: Gorkij és Madách. uo. 264. – A készülő új művekkel kapcsolatban: nem találtam nyomát a Gorkij említette színműnek („Csört/Ördög”); a dicsért „Sergej-Censzkij”-t viszont maga Gorkij fogja bemutatni a Nyugatban a magyar olvasóközönségnek. Vö. GELLÉRT Oszkár. i. m. 256–258.

²³ Az orosz-szovjet valóság iránti fenntartásait – irodalmi vetületében – Kosztolányi már 1922-ben megfogalmazta. l. Szonett-pályázat. Ákom-bákom. Bp. (1943.) 20–22.

²⁴ Gorkij Maximnál (ill. Ebéden Gorkij Maximnál.) Vö. Gorkij. Lángelmék. Bp. (1941.) Idézeteink innen valók: 305–314.

²⁵ „(.) kiújult a tuberkolózisom, beteg a szívem, és erős idegkimerülesem van. Azt ajánlják, hogy haladéktalanul utazzam délre vagy a Fekete-erdőbe.” Gorkij Levele Barbusse-nek 1921. november 11-én. Собрание сочинений. Том 29. Письма, телеграммы, надписи. Москва. 1954. 404. A továbbiakban: Pizma. Az orosz kötet idézeteit a magam fordításában közlöm. – Gorkij Kosztolányinak is utal betegségére. Cikke „ráhangoló” bevezetésében a riportert meglepedezik erről.

A római szovjet követség iróniától szintén nem mentes rajzában viszont nem előzetes megfontolásokat, téves információk összegezését kapjuk: a forradalmat eredményeiben – külpolitikai kapcsolatainak formásaiban – ferdítő-torzító beállítás a felszín, a látszat adta benyomások eredménye.²⁶ Kosztolányi kajánul számol be a követség perzsaszönyegeiről, melyek „egy kapitalistának is becsületesre válnának”. Lenin „mennyezetig érő gipsz-szobrának” látványa – „vonagló törzsét kifeszíti s öklét rázza forradalmasan a világmindenség felé” – nem segíti nézőjét abban, hogy a nagyot, az igazat, Lenint, megkülönböztesse majd „a század rongy bohócától”.²⁷

Gorkijtól – gyanútlanak tűnő kérdésére: hány példányban fognak művei orosz nyelven – kiábrándító felvilágosítást kap. A kértet elégedetlen könyvei példányszámával.²⁸ Kicsit indoklás, meg talán azért is, hogy elejtse a sérelmes összevetés kérdését, kifejti Kosztolányinak a könyvvásárló lakosság arányát a nem-olvasó „85 százalék paraszt, földműves”-hez viszonyítva.²⁹ Kosztolányi arról is értesül, hogy „az öreg, régi parasztnál” „lehet olykor találni egy Tolsztoj-t, egy Dosztojevszkij-t, de a mainál . . .”³⁰. Kosztolányi megörökíti a csonka mondatot lezáró gesztust: „– és bosszúsan legyint kezével Gorkij, a parasztek kegyetlen és igaz rajzolója.” Mint ki igazolást nyert, olyan elégtellel könyveli el az *Orosz írók és a Mi tűnik el?* cikkek szerzője, hogy nem csökkent az analfabétizmus – „a nép 15 százaléka még mindig nem ismeri a betűt, [. . .] mint évszázadokkal ezelőtt, a maga közönyös életét éli” –, holott „a forradalom, a bolsevizmus ép azzal a jelszóval jött, hogy a cári sötétség után fényt gyújtson s megváltsa a nagy tömegeket”. [A második idézet Kosztolányi iróniáját jelzi.] Így kapja a forradalom, illetve mindenesetre a haladás, a hit vagy reménytelenség kérdésében egy soha nem látott iramú, eredményű fejlődés kezdetén a hazaszeretetében türelmetlen, hazájától távolra szakadt kérdeztől, aki – bár erről nem szól – a népművelésnek is hódolatunkra méltó apostola, a maga szomorú igazolását a magyar polgári költő.³¹

S a másik nagy, perdöntő kérdésben – Lenin – sem kap iránymutatást a kérdező. – „Az ember érdekel, az ember. Milyen volt?” – Gorkij, akit alig fél éve döntött gyászba Lenin halála, s friss fájdalomában rögtön papírra vetette visszaemlékezéseit róla, éppen *Az ember* címen, publikálni kívánva őket „Amerikában, Franciaországban és Oroszországban”, itt, most csak ennyit felel: „Nagy bolsevik volt.” Kosztolányi most is feljegyezi a válaszadás módját: „[. . .] összeráncolja homlokát, szemembe néz erősen, s szája szögletét gúnyos mosoly fodrozza, mely kimondandó gondolatát előre színezi.” E bevezetőt követi aztán Gorkij válasza. Miről árulkodik ez a mód? A kérdés alapos megválaszolásának lehetetlensége van benne, pár perc alatt, néhány szóban – hiszen Visszaemlékezéseit is át-meg átdolgozta –, tudva tudása annak, hogy a mégis megfogalmazott mondat a legjobb esetben is csak frázis. A gúnyos-humoros mosoly bölcsességgé fegyelmezése annak a sok gyötoremnek, melyet az

²⁶ Itt is – ahogy Kiss Ferenc megállapítja a „Mussolini Itáliája, oroszlán” című cikke kapcsán, i. m. 438. – „a jelenség lényege helyett és igazi funkciója helyett” annak „rekvizitumaira koncentrálnak”, csakhogy azok nem imponálóak a számára.

²⁷ Vö. Költő a huszadik században. Összegyűjtött versei. Bp. 1962. 2. k. 80.

²⁸ Levelezése tanúskodik róla, milyen harcot vívott 1920-tól az orosz klasszikusok kiadásáért a szűklátókörű Állami Kiadóval és annak irányítóival.

²⁹ A Kosztolányi-idézte adatokban – „Vegye azonban számba, hogy a mi lakosságunk 85 százaléka paraszt, földműves, ki nem olvasóközönség, csak 15 százaléka városi lakosság, diák, kereskedő, iparos, szóval könyvvásárló” – tévedésnek kell lennie: hol marad az összesítésből az ipari proletariátus, a munkásosztály? – Hiszen már 1920-ban róla ír Gorkij lelkesen H. G. Wellsnek, „a tizenkilencedik század egész európai irodalmának” éppen általa szervezett „háromezer kötetes” kiadása kapcsán. Gorkij Művei 20. köt. Levelek. 1889–1936. 1965. TÁBOR Béla fordítása, 379–380., 384–385., 415. A továbbiakban: Levelek.

³⁰ Az utalás figyelemreméltó. A parasztság kulturális igényeinek időleges csökkenésére mutat, másfelől Kosztolányi-idézte szavaiban maga Gorkij is a Tolsztoj–Dosztojevszkij-sor folytatójának látszik, sorsukban, a nem olvasóságban osztozva.

³¹ Gorkij népművelő tevékenységéről l. a 29. jegyzetet, valamint levelezése számtalan idevágó vonatkozását. – Gorkij megéli a fejlődés fellendülését. 1931-ben boldogan tudósítja Rolland-t a nyizsnijnovgorodi „Szormovo”-gyár üzemi újságjának tizennyolcezes példányszámú kiadásáról. Vö. Levelek. 528.

újságírók zaklatása, a „politizáló emigránsok” ellenségessége – Lenin kapcsán is – okozott neki, s melyről a kései kutató hitelesen értesül magánleveleiből.^{3 2} Meg is jegyzi, más ilyen irányú nyilatkozataival egybevetve: „Nem politizálok. Semmi politika.”^{3 3}

Túlzás lenne azt hinnünk, hogy bármilyen részletes, meggyőző információ is változtatott volna Kosztolányi világlképének, esztétikájának az idők folyamán majd a „homo aestheticus”-képletbe kövesedő alakulásán.^{3 4} De az is tény – s ez már az ő mentsége –, hogy kétségei, bizonytalansága nem csitulnak, pedig kérdésfeltevéseinek egyik rugója – talán önmaga előtt se bevallotta – a szilárd fogódzó vágya lehetett benne, annál, aki „a sivatag és fehér országot” illetően – ahogy ő nevezte egyszer Oroszországot – a világon az egyik legilletékesebb. Persze, sejti, mit takar a gorkiji mimika, erről tanúskodik ragyogó megfogalmazása, mégis a beszélgetőtársak körül csak „a levegő” lett „hidegebb”, míg csak be nem hozták a feketét, és Gorkij Szabó Endrét és többi magyar emlékét nem „szedegette” elő.

4. „[. . .] come un bambino si contempla nel mare [. . .]” –
egy visszhangtalan
Kosztolányi-levél

Kosztolányi nem zárta le a látogatást a Pesti Hírlapban közölt riporttal. Szeptember 7-e körül elküldte cikkét Gorkijnak, 15-én a következő levéllel fordult hozzá:^{3 5}

Budapest, li 15 Settembre 1924.

Egregio Signore.

le ho mandato già una settimana fa l' articolo, il quale scriveva sopra mia visita in *Villa Massa*. Questo pomeriggio strano sarà per me indimenticabile. La sua cortesia (come io ho detto nella mia scrittura) era *non europea, ma di più: era humana*. La ringrazio di nuovo.

Glíene sono molto tenuto d' aver dato l' occasione a presentarle mio nuovo romanzo, *Il poeta insanguinato*, di cui protagonista è un dilettante letterario, l' imperatore senza talento, Nerone. L' idea di questo libro l' ho concepita a Roma, allorchè vagando nella città eterna vidi gli odierni latini, gli italiani, udii l' odierna lingua latina, l' italiana, e immaginai che il passato classico non sommiglia a quello che si legge nelle poesie teatrali e nei rigidi saggi storici, e che Nerone e Seneca non parlavano certamente come i puri classici latini, ma che anche il passato è copia di questo presente e che l' imperatore esaltato e malato e il suo magnifico maestro non sono altro, veramente che eroi d' un antico caffè letterario: del Caffè Aragno.

^{3 2} Vö. Rolland-nak írt levelével, 1923. július 27-éről: L. Pizma. 414. Az emigránsokról így ír legbensőbb barátjának, M. F. Andrejevának, friss gyászában, félévvel Kosztolányi látogatása előtt: „! . . .] ez a rothadt emigráció kiárasztja az Emberre – ti. Leninre, Z. E. – hullamérgét; igaz, olyan méreg ez, mely nem képes megfertőzni az egészséges vért.” 1924. február 4-én Marienbadból. Levelek 420.

^{3 3} A politika-mentességet berlini folyóirata, a *Beszeda* kapcsán, Stefan Zweignek is hangsúlyozza. Levele 1923. szeptember 1-én. Levelek. 408.

^{3 4} Ahogy majd meddón vitatkozik vele – Kosztolányi Ádám visszaemlékezése szerint – 1932-ben József Attila. Vö. Néhány emlék József Attiláról. Új Írás. 1966. 5. 112.

^{3 5} A levelet a moszkvai Gorkij Világirodalmi Intézet Gorkij Archivumában olvastam, a *Летопись жизни и творчества А. М. Горького. том 3. Москва. 1959.* útmutatása nyomán. Fényképmásolatát az Intézettől kaptam. Köszönet szívességükért. Lelőhelye: К. Д. ИИ. В. 1–6–2; az 1–6–1 Kosztolányi névjegye. Magyar kiadványban is olvasható: a Gorkij Művei 20. k. IV/a, b, c mellékleteként. Itt a második és a harmadik lap azonban erősen elmosódott. Nyomtatásra – és olvasásra – alkalmas helyreállítását *Papp Gyula* kartársammal végeztük; az olasz szöveg magyarra fordításában az Archivumban levő, a levél mellé csatolt orosz nyelvű fordítás is segített. A magyar szöveget saját fordításunkban közöljük. – L. még: *Переписка А. Н. Горького с зарубежными литераторами. Москва. 1960. 159–160.*

Non so, se ha letto il mio libro. Ma io saprebbe buon grado a Ella, se volesse aver la compiecenza di scrivere in qualche parole (anche in lingua russa) il suo impressione. Vorrei specchiarmi nel suo spirito, come un bambino si contempla nel mare. E sarebbe felicissimo, se avrebbe la bontà di mandarme gli suoi *libri nuovi* (in italiano, francese, o inglese), affinché io ne possa render conti agli suoi ammiratori ungheresi.

Nella speranza ch' Ella mi fara la somma gentilezza sua risposta
mi protesto
suo devotissimo
servitore:

Desiderio Kosztolányi

L' indirizzo: Desiderio Kosztolányi

Budapest (Ungheria.) I.

Tábor ucca 12.³⁶

A levél véleményünk szerint nem mellőzhető jelentőségű irodalomtörténeti dokumentum. A riport szempontjából is fontos: szavatolja, hogy Kosztolányi alanya szavait a tőle telhető hűséggel rögzítette papírra.³⁷ Így egyfelől megdől Gellért Oszkár feltevése, mely szerint „a Pesti Hírlap belső cenzúrája”

³⁶ Magyarul:

Budapest, 1924. szeptember 15.

Tisztelt Uram,

már egy hete elküldtem Önnek azt a cikket, melyet a *Villa Massában* történt látogatásomról írtam. Ez a különös délután felejthetetlen marad számomra. Az Ön szívélvessége (ahogy írásomban is neveztem) *nem európai volt, hanem több annál: emberi volt.* Még egyszer köszönöm Önnek.

Igen hálás vagyok Önnek azért, hogy lehetőséget adott nekem új regényem, *A véres költő* bemutatására, melynek főhőse a dilettáns irodalmár, a tehetségtelen császár, Nero. E könyv eszméje Rómában ötlött az eszembe, mikor az örök városban bolyongva láttam a mai latinokat, az olaszokat, hallottam a mai latin nyelvet, az olaszt, és az a gondolatom támadt, hogy a klasszikus múlt nem arra a múltira hasonlít, melyről hatásvadászó költői művekben és iskolás történelmi értekezésekben olvasunk, és hogy Nero és Seneca bizonyosan nem a latin klasszikusok tiszta nyelvén beszéltek, hanem a múlt is ennek a jelennek a mása, és az egzaltált és beteg császár meg nagyszerű mestere valójában nem mások, mint a régi irodalmi kávéházak, a Caffé Aragno-nak a hősei.

Nem tudom, elolvasta-e könyvemet. De nagyon hálás lennék Önnek, ha nagylelkűen hajlandó lenne, és megírná néhány szóban (akár orosz nyelven is) a benyomásait. Úgy szeretném magam látni az Ön szellemében, ahogy egy kisgyermek szemléli tükörképét a tengerben. Nagyon boldog lennék, ha szíves volna, és elküldené nekem *új könyveit* (olaszul, franciául, vagy angolul), hogy tájékozathassam rólok az Ön magyar tisztelőit.

Abban a reményben, hogy válaszával igen nagy szívességet tesz nekem, maradok
legodaadóbb híve
Kosztolányi Dezső

Címem: Kosztolányi Dezső

Budapest (Magyarország) I.

Tábor ucca 12.

³⁷ E hűséget nem érinti az a körülmény, hogy míg Kosztolányi szerint Ádám fiának és feleségének köszönhetik az ebédre hívás „kivételes megtiszteltetését”, aki „szerintük – Gorkijék szerint, Z. E. – megtévesztően hasonlít egy híres olasz színésznőhöz”, valójában a Krupszkaja asszonyra való hasonlóság miatt fogadták a magyar vendégeket. Erről Kosztolányi Ádám leveléből értesültem: „Gorkij eleinte nem akarta szüleimet fogadni, de nagyon feltűnt neki, hogy, mint mondotta, anyám nagyon hasonlít Lenin feleségére, Krupszkájja asszonyra.” Levele. Párizs. 1978. március 10. – Április 25-i levelében meg is indokolja ezt a cserét: „Nem, 1924-ben nem lehetett megírni Magyarországon, hogy valaki Krupszkájára hasonlít, semmi esetre sem a nagyon „gutgesinnt” Pesti Hírlapban, amelynek legfőbb gondja volt, hogy semmilyen kategória „érzékenységét” ne sértse, sem a katolikusokét, protestánsokét, vasutasokét, postásokét, nyugdíjasokét, arisztokratákét stb.” – A párbeszéd visszaadása kötelezhette Kosztolányit nagyobb pontosságra. – Vö. még a 73. jegyzettel.

hagyta ki „azt a többet, amit Kosztolányi esetleg még lejegyzett” Leninről, épp e levél birtokában: Kosztolányinak jeleznie kellett volna benne a csonkítást. [A „Nem politizálok”-mondatot követő, idézett és jelképes erejű megállapítás: „A levegő hidegebb lett körülöttünk” – egyébként is ellene szól Gellért feltevésének.] Másfelől Kiss Ferenc fentebbi megállapítása, a kispolgár kedvét is töltő riportról, tovább árnyalódik.³⁸ Kosztolányinak ugyanis avval is kellett számolnia – bár nem tudjuk, a cikk elküldésének gondolata megelőzte, vagy követte-e annak megírását –, hogy sorainak Gorkij tekintete előtt is helyt kell állniuk, velük ő néz szembe még egyszer a sorrentói házigazdával. [„Szlávkék szemében semmi ború, csak nyílt szeretetreméltóság, állandó mosoly, humor. Jól esik belenézni” – jellemezte ezt a tekintetet.]

Bizonyító volta mellett a levél „a különös délután” tartós hatását is illusztrálja, újra kiemelve a Pesti Hírlap-beli cikk gondolatát: „Az Ön szívélyessége *nem európai volt, hanem több annál: emberi volt.*” Kosztolányi, akit élete minden szakaszában foglalkoztatott a „szláv”-jelleg,³⁹ itt, hála Gorkijnak, az „orosztól” európain át az emberig jut el. (József Attilának tizenhárom év múlva majd Thomas Mann-t lesz módja „fehérek” közül „európainak” kiemelnie.)

A levél fő indítéka azonban a *Nero, a véres költő* iránti érdeklődés. Kosztolányi megköszöni, hogy Gorkij lehetőséget adott neki a regény bemutatására (átadására? – *presentarle* = bemutat, megmutat, átad). Talán a beszélgetés meg nem örökített részében került erre sor. „Hosszan beszélgetünk asztalbontás után is” – eközben? ⁴⁰ – Az már a magyar irodalomtörténetírás szempontjából érdekes, hogy a levélben a szerző új adalékot mutat fel a Nero keletkezéstörténetéhez. Nyilván az itt adott indíték, magyarázat egy lehet a regény születésének sok összetevője közül, s Kiss Ferencnek van igazsága: az író „elfelejti az egykori összefüggéseket, hogy a mű törvényei szerint működő ihlet szabadon gazdálkodhassék az emlékezet által mozgósított anyaggal”.⁴¹

Miért éppen ezzel a – nekünk talán még csalódást is okozó – kommentárral ajánlja könyvét Kosztolányi nagy olvasójának? Valóban ezzel az ötlettel fogamzott meg műve? Gorkij Itáliában élt, s Kosztolányi ezért vélte, hogy érdeklő az olasz vonatkozás? Gorkijban Róma, egy ódon irodalmi kávéház nem ébreszthette az emlékek rajját, ahogy talán Kosztolányiban tette. – A keletkezéstörténet feltárása, Kosztolányi válságáé, mindannak vázolója, ami – hogy későbbi szavaival éljünk – „fájt” és „vérzett” akkor „melle megett”, egy levél pár mondatában éppoly lehetetlen – és talán felesleges – vállalkozás lett volna, mint néhány nappal annakelőtte Lenin jellemzése Gorkij részéről. S végül is: nem is jelentéktelen mozzanatot mutat fel Kosztolányi. Ha a múlt a jelen mása, a kölcsönösség folytán fordítva is áll. Az élet folytonosságára mutat rá, s kicsit örök-egy állandóságára is talán. Izgalmas a távollátás mozzanata, térben, időben: a 19/20-as év politikai és irodalmi örvényei, a Pardon-rovat és Szabó Dezső helyett az egykori élmény-adta felismerés [Róma és a Caffè Aragno irodalmárainak azonosságáról a császárvárossal és ékesszólásuktól megfosztott latinjaival] ösztönzése nyomán az örök Róma Nerója és Senecája állnak elénk.⁴²

³⁸ A riport ilyen irányultságát, hatását éppen a költő apjának tréfás-büszke sorai érzékeltetik.”Vö.: KOSZTOLÁNYINÉ: i. m. 253–254.

³⁹ Fiatalkori levelézésének Fofanon –, illetve „Raszkolnyikov” – utalásaitól, 1904-ből (I. Babits–Juhász–Kosztolányi levelezése. Bp. 1959. 27., 18.), 1905-ös Heti levelétől (Álom és ólom. 49.) kezdve az Európa című vers feledhetetlen „szláv”-utalásáig, az 1934-es „Oroszok” című írásig (Sötét bújócska. 1974. 159.)

⁴⁰ KOSZTOLÁNYI Ádám így ír erről a feltételezett mozzanatról: „Az Ön következtetése logikusnak látszik, apám bizonyára a találkozáskor adta át Gorkijnak a Nero német fordítását. De erről semmi pozitívum nem tudok.” Levele, Párizs. 1978. április 25. – Az is képzelhető, hogy szóbeli megállapodásuk után Kosztolányi a svájci kiadót kérte meg a könyv Gorkijhoz küldésére. A Nero 1924-ben jelent meg Stefan I. Klein fordításában, Konstanz am Bodensee-ben. L. TURÓCZI-TROSTLER József cikkét, mely már Kosztolányi olasz útja előtt ad hírt a Nyugatban a német fordításról: Nyug 1924. I. 11. 475.

⁴¹ KISS Ferenc: Kosztolányi és a Nero. Új Írás. 1965. 5. 114.

⁴² Vö. a kortársi és a legújabb értékelések idevágó gondolataival: GYERGYAI Albert: Védelem K. D. ügyében. 1933. A Nyugat árnyékában. Bp. 1968. 179., TURÓCZI-TROSTLER József: Kosztolányi „Véres költője” németül. Nyug 1924. 11. 475. – KISS Ferenc a mű idő-viszonyait keletkezésével összefüggésben vizsgálja. Kosztolányi és a Nero. Új 1965. 5. 116. – KISS Ferenc azóta tüzetesen kifejtette a műre vonatkozó elképzeléseit, l. Kosztolányi Dezső: Nero. Literatura 1976. 3–4. 31–64.

Kosztolányi Gorkij véleményét kéri; annak, aki az orosz irodalomhoz való viszonyát vizsgálja, az egész találkozásból ez a mozzanat a legizgalmasabb. Gyönyörűen fogalmazza meg – ismét József Attilára, az őt Thomas Mann-hoz fűző gyermeki érzésére emlékeztetően – kettejük képzelt-vágyott viszonyát: „Úgy szeretném magamat látni az Ön szellemében, ahogy egy kisgyermek szemléli tükörképét a tengerben”.⁴³ Gyönyörűen, bármi is lehetett tudatos-tudattalan indítéka kéréséhez, melyet a bizonyára Gorkij kezében is megpihenő zöldtintás levél közvetített. Tisztelet és szeretet, az a hiú és mégis nagyon emberi vágy – a támadotté és esendőé, a halhatatlanságra vágyóé –, hogy könyve élén ott tudja – mi már így látjuk helyüket – a század legnagyobb polgári írójának bevezetője mellett a legnagyobb proletár író sorait is?

Van a levélnek még egy vonatkozása. Addigi Gorkij-reflexiói ismeretében – csak az *Éjjeli menedék*-helyre vonatkoznak, – azt mondhatnánk, ehhez volt a legkevesebb „olvasói” illetékessége Kosztolányinak: kéri Gorkijt, küldje el neki új könyveit. A látogatás azonban a vizontszolgálat őszinte vágyán túl – Thomas Mannt is ő közvetíti Magyarországra – az olvasó Kosztolányit is érdeklődésre gyűjthatta Gorkij iránt. Így „a magyar tisztelők tájékoztatását” sem kell csak udvariassági gesztusnak minősítenünk.

Gorkij válaszárol nem tudunk. Nem tud róla Kosztolányi akkor még kilencéves látogatótársa, életének haláláig tanúja, Kosztolányi Ádám sem. Ő még azt sem tartja valószínűnek, bár feltevését nem magyarázza, hogy Gorkij ismerte volna a két írást: „Nem hiszem, hogy Gorkij olvasta volna a Nero-t vagy a Pesti Hírlap-beli cikket, bár erre természetesen nem mernék megesküdni. Arra viszont egészen bizonyosan emlékszem, hogy apám a Gorkijhoz intézett levélről, illetve a válasz várásáról soha nem beszélt.”⁴⁴

„[...] soha nem beszélt” – Miért nem felelt Gorkij az oly szép, tisztelettelis kérésre? Jelenleg csak feltételezésekre szorítkozhatunk. A lehetséges okok számbavételét külsőleges tényezőkkel kezdjük. Gorkij csak oroszul írt és olvasott.⁴⁵ Ha Kosztolányi a Nero-t a már készen lévő német fordításkötet egy példánya képében adta át neki,⁴⁶ akkor a könyv elolvasása nemcsak Gorkij szabadidejének mennyiségétől függött – ez is kevés volt: most fejezte be az *Artamonovok*-at, kezdte el a *Klim Számgin életét*, állandó levelezésben állt otthoni író társain kívül Stefan Zweiggel, Romain Rolland-nal –, hanem titkára jelen – vagy távollététől, ráérő idejétől, esetleg véleményétől is.⁴⁷

Ha ezek a külső tényezők – tételezzük fel – mind kedvezően szolgálták is volna a Nero ügyét, válasza vár a legnagyobb kérdés: tetszethette-e Gorkijnak a regény? Világképe, emberismerete szövegen eltér Kosztolányiétól. Találón érinti a kérdést, pedig talán nincs is részletesebb tudomása a sorrentói látogatásról és a levélről se, Oleg Roszszijanov, a *Pacsirta* és az *Édes Anna* orosz fordítója, kötete szép utószavában: „Kosztolányi számára valamiképpen idegen maradt Gorkij, aki már a századfordulón megénekelte „a bátrak esztelenségét”, a nagybetűs szabad Embert.”⁴⁸

Itt tisztázhatjuk azt is, miért fontos adalék a Gorkijnak írt levél a Nero keletkezéstörténetéhez. A levél egy későbbi hivatkozást pontosít; Kosztolányi 1931-ben vallja: „Nero regényem, A véres költő, bizonyára ifjúkori benyomásaimra vezethető vissza, egy kávéházat láttam, ahol egymás hegyén-hátán nyüzsgtek a süldő költők, írók és vérszomjas műkedvelők.” (Hogy születik a vers és a regény? Nyelv és lélek. Bp. 1971. 469.) A kávéház a levél tanúsága szerint a Caffè Aragno Rómában. A két nyilatkozat összefüggésének tanulsága: a köztük eltelt hat és fél év arra mutat, az eredeztetés több mint „alkalom-szülte”, legendateremtő vallomás, másfelől a hatalommal összefonódott, barbársággá vadult dekadenciából” (Kiss Ferenc) csak a dekadencia volt kezdetben Kosztolányi élménye, s ez nem csupán a magyar „kávéházi pályatársakra” szorítkozott.

⁴³ Szó szerint: „Úgy szeretnék tükörözödni az Ön lelkében, ahogy egy kisgyermek szemléli magát a tengerben.” Nero minősítése pontosan: e un dilettante letterario, azaz irodalmi dilettáns.

⁴⁴ Levele. Párizs. 1978. február 17.

⁴⁵ Vö. Piszma. 414., Levelek. 406.

⁴⁶ L. a 40. jegyzetet.

⁴⁷ Az Egy ismeretlen nő levele olvastán írja Zweignek: „[...] nemcsak én sírtam, hanem az a hozzám közelálló személy is, akit az imént említettem, s akinek eszében és szívében talán jobban bízom, mint önmagamban.” Levelek. 407. Vajon ugyanaz a személy, akit Kosztolányinak a következő évben így mutat be: „Ez piktor.”?

⁴⁸ O. РОССИЯНОВ: Послесловие. Д. Костолани: Жаворонок. Анна Эдеш. Москва. 1972. 337.

(in italiano, francese, o ungherese), affinché
io ne possa render conto agli
suoi ammiratori ungheresi.

Nella speranza che Ella mi
sia sempre gentilissima nella sua
risposta.

mi protesto

suo devotissimo

senitore:

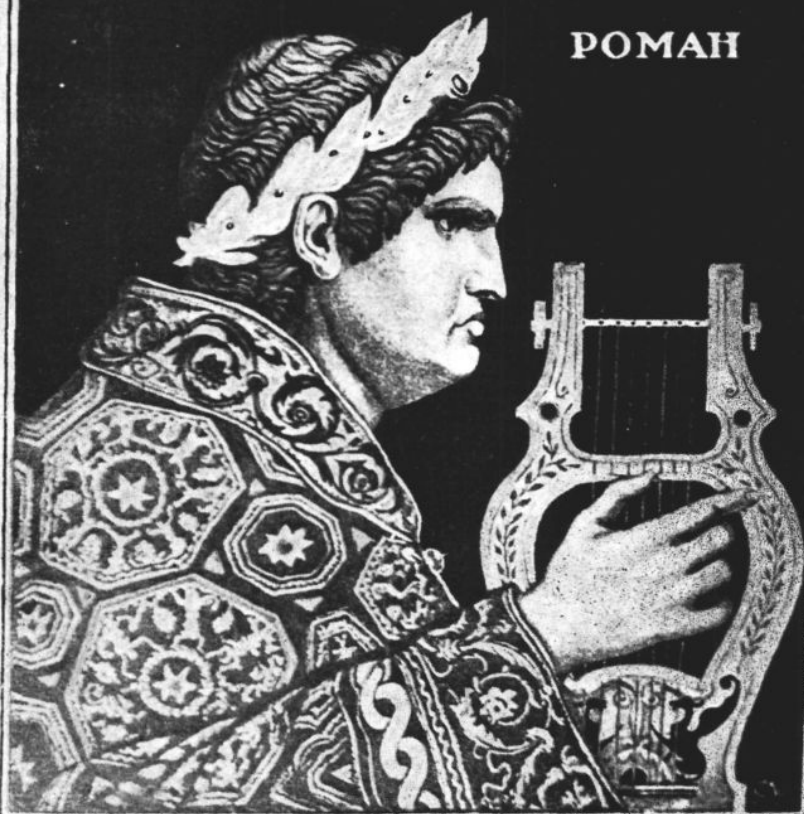
Desiderio Kosztolányi

L'indirizzo: Desiderio Kosztolányi
Budapest (Ungheria.) I.
Tábor uccsa 115.

Д. КОШТОЛАНИ
КРОВАВЫЙ
ПОЭТ

РОМАН

ВРЕМЯ · МСМХХVII

quoni latini, gli italiani, udii
l'ultima lingua latina, l'italiana,
e mi sognai che il passato classico
non somiglia a quello che si legge
nelle poesie teatrali e ~~sui~~ ~~rigli~~
saggi storici, e che Nerone e Seneca
non parlavano certamente come i
puri classici latini, ma che anche il
passato è copia di questo presente
e che l'imperatore esaltato e
malato e il suo magnifico
maestro non sono altro, veramen-
te, che eroi d'un antico caffè
letterario: del Caffè Aragno.

Non so, se ha letto il mio
libro. Ma io saprebbe buon grado
a Ella, se volesse aver la compie-
cenza di scrivere in qualche
parole (anche in lingua russa) il
suo impressione. Vorrei specchi-
mi nel mio spirito, come un
bambino si contempla nel
mare. E sarebbe felicissimo,
se avrebbe la bontà di
mandarmi gli uoi libri nuovi

Mgf

Budapest, li 15 Settembre 1939

Egregio Signore,

Le ho mandato già una settimana
fa l'articolo, il quale scri-
veva sopra mia visita in Villa
Messa. Questo pomeriggio
strano sarà per me indi-
menticabile. La sua cor-
tesia (come io ho detto nella
mia scrittura) era non semplice,
ma di più: era generosa. La
ringrazio, di nuovo.

Gliene sono molto tenuto
d'aver dato l'occasione a presen-
tare mio nuovo romanzo,
Il poeta insanguinato, di cui
protagonista è un dilettan-
te letterario, e l'imprete-
so talento, Nerone. L'idea
di questo libro l'ho concepita
a Roma, allorché vagando
nella città eterna vidi gli

W 402
453

Д. КОШТОЛАНИ

КРОВАВЫЙ ПОЭТ

Р Г М А Н

Перевод с немецкого
ЕВГЕНИИ БАК

ИЗДАТЕЛЬСТВО «ВРЕМЯ»
ЛЕНИНГРАД 1927

És fordítva is áll: „a Nero szerzőjének emberbe vetett hite túlságosan is tépét”; „a totális romlás alaplényé”, amely „alászállítja az emberek és események jelentőségét” – ahogy Kiss Ferenc foglalja össze a regény ilyen vonatkozásait⁴⁹ –, idegen maradhatott Gorkijnak. Ugyanígy érdeklődése peremén kaphatott helyet a konfliktus „pszichológiai jellege”, az indítékok „privát természetű” volta is.⁵⁰ Gorkij eszméi, íróban, műalkotásban, irodalmi hősből, mások. „[. . .] a művész – aki képzeletéből merít – sokkal jobbakká, összehasonlíthatatlanul érdekesebbekké varázsolja az embereket, mint amilyenekké isten – vagy a Természet – és a történelem teremti őket, vagy amilyenekké ők alakítják önmagukat” – írja Stefan Zweignek, *Az egy ismeretlen nő levele* című művét ünnepeelve.⁵¹ Romain Rolland-ról szóló könyvét a nacionalizmus fölötti diadalnak látja „a mi elvadult korunkban”; „az ember győzelme a valóság felett” szemében, ama győzelmek egyike, „melyekre minden értelmes és becsületes ember joggal büszke lehet, mert megcáfolhatatlanul bizonyítják az ilyen emberek erkölcsi és szellemi erejét”.⁵²

Hogy Kosztolányi „egy olyan politikai nihilizmus körvonalait” is előrevetítette, „melyet majd a fasiszta 'rend' valósít meg”?^{52a} Hiányzott hozzá a mi történelmi távlatunk, ezért nem érzett rá erre Gorkij, aki e rendet már Németországban csíráiban 1923-ban látta? Vagy az optimista emberség felmutatását vélte hasznosabbnak? Az idézett műveket, meg a *Colas Breugnon*-ét és *Az anyaföld áldásdét*? Rolland regényét korának szóló alkotásként magasztalja a szerzőhöz intézett levelében: „[. . .] a gall lángelme alkotása [. . .] milyen időszerű ez a ragyogó, vidám könyv a szellem általános fejvesztettségének napjaiban, a sötét esztelenség és gonoszság e napjaiban.”⁵³ Hamsun könyve Gorkij számára – a szerzőt Kosztolányinak is dicséri [„Ő ma a legnagyobb!”] – „epikus idill, az élet és a munka apológiája [. . .] főhőse – „az egyszerű emberi dolgok anyyala”, a munka és a természettel vívott harc géniusza”.⁵⁴

A vélemények 1923-ból valók, de megvilágítják számunkra Gorkij megállapodott értékrendszerét. Hivatkozhatunk tíz évvel régebbi, de a fent idézett véleményeken időben túlnyúló Dosztojevszkij-értékeléseire is.⁵⁵ A Nero is Dosztojevszkij-elméletek szomszédságában fogant, csakhogy Dosztojevszkij íróját pesszimizmusa igazáról biztosítja, világirodalmi rangon, Gorkijt azonban tiltakozásra készíti.

Hitünk szerint nem tetszhetett Gorkijnak a Pesti Hírlapban közölt riport sem, idézett „ráhangoló”, „szuggeráló” bevezetésével, a beteg tüdő és a beteg lélek gyógyításának párhuzamával. Mindenképpen kompromittáló lehetett az az információ-sorozat, melyet a javítani vágyó elégedetlenség, a „kegyetlen” őszinteség – a jelző Kosztolányié – és talán az elfáradt megtorpanás mondatott Gorkijjal. Ha máshol nem, az orosz emigránsok között, nemkívánt visszhangot tudott volna verni a nyilatkozat e része, akiket pedig „nem szeretett, megvetett”.⁵⁶ És természetesen rossz szájjal olvasta – ha olvasta –, hogy egy ellenforradalmi rendszerű polgári országban az új szovjet állam kulturális hiányai felé vágó rossz propagandává fordulnak szavai.⁵⁷ Végül Leninhez való viszonyát is fájdalmasan csonkán pillanthatta meg Kosztolányi tükrében Gorkij. – A kortárs Gellért Oszkár visszaemlékezése – ha okkeresésbe tévesen is – éppen ezt a hiányérzést illusztrálja a riport haladó polgári olvasója részéről.⁵⁸

⁴⁹ KISS Ferenc: Kosztolányi és a Nero. i. m. 116., 115.

⁵⁰ Uo. 115.

⁵¹ Levelek. 407. L. még Piszma. 415.

⁵² Uo.

^{52a} Heller Ágnes, idézi RÓRAY László: i. m. 108.

⁵³ Levele Romain Rolland-hoz. 1923. január 13. Piszma. 404–405. Levelek. 396.

⁵⁴ Piszma. 405. Levelek. 396–397.

⁵⁵ Vö. A „karamazovizmus” kapcsán írtakkal 1913-ból: Művei 18. köt. Cikkek, tanulmányok. 1895–1930. I. 191., 195. – Vö. még: GELLÉRT Oszkár: i. m. 249.

⁵⁶ L. a 32. jegyzetet.

⁵⁷ L. a 29. jegyzetet. Csak jelezni tudjuk, levelezése alapján, mit tett Gorkij az orosz, majd a szovjet nép, ifjúság felemeléséért Madách oroszra fordításának tervétől a világháborún át a húszas évek harcaiig a könyvkiadásért meg az analfabétizmus ellen, egészen a sikereig a harmincas évek elején.

⁵⁸ „Lehetetlennek tartottam, hogy Gorkijnak Leninről csak annyi mondanivalója lett volna egy neki ösmerős, haladó szellemű író számára, mint amennyit Kosztolányi idéz.” i. m. 249.

Gorkijt Schöpflin Aladár cikke – ő kérte berlini folyóirata számára; Kosztolányi látogatásakor már elküldték Berlinbe, a találkozás időpontjában még nem került kezébe⁵⁹ – sem segíthette, ha egyáltalán eljutott hozzá és olvasta, hogy megsejtsen valamit Kosztolányi akkori és főleg későbbi helyéből, jelentőségéből irodalmunkban. Schöpflin áttekintése negyven lapjából felet szentel Kosztolányinak; irodalmunknak ez a már akkor is – bár ezt életében nemigen ismerték el – nagyszerű „öttszázója” (Illyés) „misztikusra hajló” lényével villan fel, regényíróként pedig mint „a normális egyensúlyból kibillent lelkek és életek finom analízisű ábrázolója” határozta meg.

A közvetítő Gorkij és Magyarország, Gorkij és a Nyugat közt nem Kosztolányi lett, hanem a Genius Könyvkiadóvállalatnál és a Nyugatnál egyaránt kulcs-szerepű Gellért Oszkár. Mindez nem zárja ki Kosztolányi úttörő jelentőségét, szándékának tiszteletreméltó voltát. Látogatásának és kérésének ösztönző fokát már nem tudjuk lemérni, de a személyes találkozás emléke Gorkijban sem maradhatott nyom nélkül,⁶⁰ hiszen „irodalmunknak nem volt önála jobb diplomatája külföldön” (Illyés). Efféle érezhet Gellért Oszkár is, mert az elkövetkezendő magyar Gorkij-kiadások előtörténetébe, anélkül hogy csak sejtene is, Kosztolányi már megelőzte kérését, beleszóvi a sorrentói látogatást is.⁶¹

4. A Nero oroszul; Kosztolányi utolsó Gorkij-hivatkozásai

Szemlénk kérdőjelekkel, felderítetlen pontokkal folytatódik. A riport szövegének nem leltem nyomát a Gorkij-Archívumban; a szovjet olvasónak, kutatónak csak Radó György rövid összefoglalója áll rendelkezésére, ez azonban minden vitatható értékű – és igazságu – vonatkozást elhagy.⁶² Kosztolányi levelét viszont az Archívumban őrzött eredeti alapján ismerteti forrásmunkánk.⁶³

A levélismertetés jelzése nyomán kerestük az orosz nyelvű Nerót, sokáig eredménytelenül. Nem találtuk meg a moszkvai Lenin Könyvtárban 1975-ben. Kosztolányiéknak nem volt tudomásuk a mű ilyen megjelenéséről: nem tud róla Kosztolányi Ádám, s a Kosztolányi-hagyaték idevágó része sem tartalmaz semmit.⁶⁴ A Vremja Könyvkiadóról megtudtuk, hogy Leningrádban működött, s a húszas évek végén Gorkij is kapcsolatban állt vele. Úgy gondoltuk, hogy a vállalat Zweig-kiadásaihoz is lehetett köze – már eddig is ő bábáskodott orosz fordításai körül –.⁶⁵ Reméltük, hogy a Neróval is hasonlóan történt. Nem valószínű – következettük –, hogy Kosztolányi levele visszhangtalansága, kérése kudarca után ismét próbálkozott volna a Nero orosz nyelvterületre, orosz olvasókhöz való juttatásával. Ez esetben valami módon a Gorkijnak adott példány kerülhetett eddig kiderítetlen úton, ió két év

⁵⁹ SCHÖPFLIN cikke – A magyar irodalom a huszadik században – a látogatást megelőzően jelent meg a Nyugatban (1924. 11. 761–804.). Megírásának előzményeit Schöpflin ismerteti ugyanott, majd Gellért Oszkár is utal rá. i. m. 248. – L. még FÜST Milán adalékát erről. Napló, Bp. 1976. 2. k. 48. Gorkij Stefan Zweigtől is kért hasonló cikket. Vö. Levelek. 408.

⁶⁰ Gorkij a maga részéről „feleségéhez intézett levelében megemlíti, hogy találkozott és beszélgetett Kosztolányi Dezsővel”. LENGYEL Béla: i. m. 155. Vö. Летопись жизни и творчества А. М. Горького том 3. Москва. 1959. 380.

⁶¹ I. m. 249.

⁶² Felsorolja azokat a magyar írókat, akiről beszélgettek, utal a Gorkijnak írt cikkekre a magyar irodalomról, arra, hogy Peterdi István fordításában elküldik számára. Letopisz. 380.

⁶³ „Szeptember, nem korábban 18-ánál. Levelet kap Budapestről – ti. Gorkij, Z. E. – Kosztolányi Dezsőtől, aki közli, hogy elküldte Gorkijnak cikkét, melyet a vele való beszélgetés alapján írt (a Pesti Hírlap című újság közölte 1924 szeptemberében). Kosztolányi kifejezi azt a kívánságát, hogy Gorkij ismerkedjék meg új regényével, melyet Nero császárnak szentelt („Nero, a véres költő”), 1924; orosz nyelven 1927-ben jelent meg „A véres költő” címmel a Vremja kiadásában. Kosztolányi kéri Gorkijt, küldje el számára új műveit.” Letopisz. 383.

⁶⁴ KOSZTOLÁNYI Ádám: „Apám a Nero-ért a Szovjetunióból soha nem kapott sem honoráriumot, sem tiszteletpéldányt.” Levele. 1978. február 17. A Kosztolányi-hagyatékba SÁFRÁN Györgyi katalógusa: Kosztolányi Dezső Hagyatéka. Kosztolányi Dezsőné Harnos Ilona hagyatéka. Hitel Dénes Gyűjteménye. Bp. 1978. – vezetett be. Szíves segítségéért hálás köszönet. – A Neróval kapcsolatban l. Kosztolányi Dezső hagyatéka. Az MTA Kézirattára (a továbbiakban: Hagyaték.) Ms 4627/1–6. „A véres költő” c. regényről megjelent hazai és külföldi kritikák gyűjteménye.

⁶⁵ Erről l. Levelek. 408., 410., 453.

múlva a Vremja kiadóhoz. Ki közvetíthette, ajánlhatta kiadásra a regényt? Gorkij? Környezetéből valaki?

Végül is mégiscsak a Lenin Könyvtár küldte el a kötetet.⁶⁶ Ez a Stefan Zweigre vonatkozó feltételezést valóban igazolja. Utolsó lapján Zweig műveinek eddig megjelent öt kötetét ismerteti, s jelzi, hogy a parádés kiadást Gorkij és a szerző előszava vezeti be. Elő- vagy utószó, megjegyzés, mely fényt derítene a Nero útjára a leningrádi kiadásig, nincs a kötetben. Gorkij neve – akit hallgatása mellett is mégiscsak jótékony közbenjárónak sejtettünk – ott áll Kosztolányi könyvében, de csak Stefan Zweiget ajánlja! Kosztolányiról pedig még magyarsága sem derül ki.⁶⁷

A tömör, az eredeti szöveg érzékletességét, lírai voltát sejtető fordítást olvasgatva⁶⁸ csak sajnálunk lehet, hogy – a nyelvi korlát eltűntével – nem olvasta Gorkij Kosztolányi művét. Ha volt köze a Vremja-kiadta Neróhoz, ez csak ízlése árnyaltabbá válásáról, befogadóképessége még egyetemesebbé tágulásáról tanúskodnék. Persze nehezen képzelhető el, hogy megismerkedve a regénnyel, Kosztolányi címekre birtokában, ne jelezte volna akár pár szóval is Gorkij a véleményét.

Kosztolányi mindenestre hallgatott kísérletéről. Hagyatékának a Neróra vonatkozó említett – és általunk csak most megismert – része, a műről szóló s valószínűleg Kosztolányi-összeszedte kritikák gyűjteménye, is érinti kérdésünket. Bizonyítja, milyen szívós becsvágygal akart Kosztolányi regényével „betörni” a világirodalomba. Abból, hogy ez a betörés viszonylag sikerült,⁶⁹ témánk számára két dolog is következik. Az egyik: Gorkijtól függetlenül is ráirányulhatott a figyelem a műre a Szovjetunióban – bár sikerének tetőzését nem sikerült időben pontosan körülhatárolnunk –, a másik: a sok elismerés feledtethette a Gorkijtól elszentvedt kudarcot, – vagy talán éppen fájóbbá tette?

Tetten érhető-e Kosztolányi Gorkijhoz fűződő érzelmei életének hátralevő Gorkij-hivatkozásai-ban? A riport és a levél utáni első Gorkij-említéséből – egy mellékmondat mindössze – büszkeség cseng ki: „Nyáron, mikor Gorkij Maxim asztalánál ültem, ő először Madách Imre nevét említette, csak azután Petőfiét.”⁷⁰ A kis hivatkozás azért sem kerülhető meg, mert a „Gorkij asztalánál”-kép uralkodik abban a nyilatkozatban, melyet Kosztolányi 1928-ban a Színházi Élet körkérdésére ad. Szövege csak a Kosztolányi-hagyatékban található meg,⁷¹ így teljes egészében közöljük:

„Évekkel ezelőtt meglátogattam önt sorrentói sásfészkében.

Leültetett asztalához engem és a feleségem. Nyers paradicsommal, feketekávéval kínált bennünket. Nyolcéves kisfiamat, ki velünk volt, az ölébe vette, megsimogatta arcát, elbeszélgetett vele.

Ezt a jelenetet sohasem tudom elfelejteni. Azóta naponta eszembejüt, részt veszek életében, gondolok önmre, mikor nem is sejtí. Hozzá tartozóim lelkében pedig szintén titokzatosan nő ez emlék. Ön megszokozta az életét.

⁶⁶ Borítólapján: Д. Коштолани Кровавый поэт Роман „Время” Сімларја: Д. Коштолани Кровавый поэт Роман Перевод с немецкого Евгений Бак Издательство Время Ленинград 1927. A címlap hátoldalán: Kosztolányi: Der blutige Dichter. – Az író nevének pontatlan átírása: Кошто-лани = Kostolanyi-miatt nem találtam a kötetet Moszkvában. Elküldéséért köszönet a Lenin Könyvtárnak. 4150 példányban jelent meg.

⁶⁷ Annak kiderítésére, hogy az olvasók tudták-e a mű magyar voltát, az esetleges egykori recenziókat kellene felkutatni.

⁶⁸ Néhány részét összevetettük a magyar eredetivel, alapos munka, itt-ott hiányos, ez a vizsgált esetekben nem számottevő. Természetesen a kurtítások a német szövegben is benne lehetnek. – A Nero stílusáról l. legújabban Kiss Ferenc: Kosztolányi Dezső: Nero. i.h. 62.

⁶⁹ 1924-től 1928-ig egymás után következett a mű angol, holland, amerikai, lengyel és természetesen ismételt német kiadása. A mű méltatásai – Chicagótól Varsóig – Merezskovszkij és Sienkiewicz mellé helyezik Kosztolányit, D' Annunzio, Thomas Mann, Pontoppidan mellé, a görög tragédiák tisztító erejét emlegetik olvasása kapcsán. Reményi József az európai kontinens irodalmáról előadva – Cleveland-ben – Thomas Mann, Wassermann, Rolland, Werfel, Barbusse, Duhamel, Gide, Claudel, D' Annunzio, Marinetti, E. Toller és Gorkij mellé „Desider Kosztolányit” is odaveszi, s nyilván az amerikai Neróra, annak sikerére alapozva. Vö. Hagyaték. Ms 4627/1–6. – A mű francia kiadásának sikertelenségéről l. ILLYÉS Gyula: Franciaországi változatok. Szíves kalauz. Bp. 1966. 362.

⁷⁰ Madách Imre: Mózes. Színház, 1948. 98.

⁷¹ Hatvan éves az Éjjeli menedékhely költője. (Körkérdés) Színházi Élet XVII. évf. 16. sz. 16., 1928. IV. 15–IV. 21., Hagyaték Ms 4629/12.

Most, mikor ünneplik, azon tűnődöm, hány ismerős és ismeretlen embertársa veszi körül hasonló mélységes rokonérzéssel, azok a milliók és milliók, akiket ön szintén asztalához ültetett és magához ölelt.”

Kosztolányi nyilatkozata a Színházi Élet olvasóinak szól elsődlegesen, s szerzője nyilvánvalóan nem óhajtja találkozásuk emlékét olvasói szemében csorbítani. Remek költői és stiláris leleménnyel fordul magához Gorkijhoz: a hatvanéves nagy író elárasztó ünneplés-tömegben lekötözöden udvarias, nem toladó Kosztolányi eljárása, rokonszenvesen, szépen „öncélú” gesztus, hiszen Gorkijhoz nem jut el ez a pár mondat. Másfelől az el-nem-jutásban fájdalom is lappang. Kivált mi érezzük így, tudva, egy másik, régebbi Gorkijhoz-fordulás emlékével a szívében – talán épp azt folytatva, annak csalódását kiírva magából – róttá Kosztolányi bókjának sorait.

Kétkedhetünk-e hódolata őszinteségében? „Naponta eszembejut” – írja, de hozzáfűzheti: „mert vártam véleményét, s végül is nem tükröződtem véleményében, mint kisfiú a tengerben”. Kosztolányiék megvendégelésének és az olvasó milliók szellemi táplálásának párhuzama emlékezetes, szép kép, benne van minden költő álma hatásáról, művei hasznáról.

Nem is a hitelesség ellenőrzésére, de kicsit annak a lemerésére, mi ebben a költői meghajlásban a költészet és a valóság viszonya – s témánk feltárásának teljességéért is –, álljon itt az is, amit az emlék „növekedéséről” tudunk, a hozzátartozók lelkében.

Kosztolányiné több mint két évtized múltán kelt visszaemlékezésében⁷² két mozzanatnál időzik el: hogyan csodálkozott Gorkij „nevetve s ámuldozva, majd ismét ámuldozva és nevetve” „Lenin feleségéhez” való hasonlatosságán;⁷³ a másik: Gorkij hasonlósága Kosztolányiné szemében annak édesapjára: „Számomra viszont az volt a megdöbbentő, hogy a magas termetű, sovány, nefelejcskékszemű Gorkij kísértetiesen emlékeztetett az én – tüdőbajban elhalt – édesapmra. Ez annyira meghatott, hogy egyéb külsőségre úgyszólván nem is tudtam figyelni.”⁷⁴

Kosztolányi Ádám így idézi fel levelében a sorrentói látogatást: „Hogy őszinte legyek, úgy képzelem, hogy Gorkij kissé kedvetlenül fogadhatta apám látogatását. Elképzelem, mit mondhatott bizalmasának vállvonogatva: „Itt volt egy magyar író, mit akarhat, nem tudom, tehetséges-e.” Biztosan arról is tudása volt, ami a húszas évek elején Magyarországon történt. [. . .] Mint a legtöbb gyerek a felnőttek társaságában, feszélyezetten éreztem magam és persze a nyelvet sem értettem. Gorkij megsimogatott, de éreztem, hogy ez konvencionális kedvesség, mely a helyzetnek szól.”⁷⁵

Visszatérve Kosztolányi Gorkij-reflexióihoz, a következő „Sztanyiszlavszkijék” budapesti *Éjjeli menedékhely*-bemutatója alkalmából maradt fenn, három fontos megjegyzéssel.⁷⁶ Az első a dráma aktualitását kérdőjelezi meg: „Gorkij ezt az életképet akkor írta, mikor még kevesebb rongy volt a világon és valamivel több jó kabát. Azóta mindnyájan leszálltunk „az élet mélységeibe”. Ezek a rongyok, ezek a cafatok, ezek a vásott köntösök és fércelt sipkák, melyeket a költő hajdan össze-szedegedett, mint a nyomor ószerese és élénktegetett egy cifra, megrázó zsbivásáron, az emberi szenvedések végeladásán, már nem rikítanak annyira, mint egykor.”⁷⁷ A világháború, az azt követő nehéz évek emlékével a háta mögött tekinti a költő – Kosztolányi – a Gorkij-ábrázolta nyomort. A mű jelentőségét kissé devalváló gondolatsort nem szabad okvetlenül a sorrentói kudarcra kapcsolatba hoznunk, hiszen Kosztolányi már 1922-ben is az *Éjjeli menedékhely* példázta az életet, azt, hogy ez túltesz annak „naturalizmusán”. S von le hasonló következtetést az idézettel egyidőben más orosz műből is.⁷⁸

⁷² Sorrentói emlék. Hagyaték. Ms 4629/36. Újságkivágás, az újság és az időpont megnevezése nélkül. Sáfrán Györgyi a felszabadulás utáni első esztendőkről eredezteti.

⁷³ Vö. a 37. jegyzettel. – Kosztolányiné már 1938-ban utal – burkoltan – erre: „. . . Gorkij Maximnál ebédeltünk aki nem győzött ámuldozni oroszos külsőnkön.” KOSZTOLÁNYINÉ: Kosztolányi. 254. i. m. 254.

⁷⁴ Kosztolányiné apjára Tüzes cipőben c. könyvében emlékezik meg. Bp. 1948.

⁷⁵ Levele. Párizs, 1978. április 25.

⁷⁶ Sztanyiszlavszkijék. 8. Gorkij: Éjjeli menedékhely. Színház. Bp. 1948. 287–288., Színházi Esték. Bp. 1978. II. 556–557.

⁷⁷ Az Éjjeli menedékhely élményalapjáról, a darab előadójának látogatásáról a „Jecsúzott emberek sűrűjébe” I. K. Sz. SZTANYISZLAVSZKIJ: Életem a művészetben. Bp. 1967. 296–298.

⁷⁸ Vö. Turgenyev: Natália. 1927. Lángelmék, 293.

Aztán – mindenkori gyakorlatához híven – a dráma helyhez, időhöz kötöttségét teljesen örökemberivé, általános érvényűvé tágítja, most már a színrevitelhez fűzve észrevételét: „Nasztyának, a pincevirágyszerű utcalánynak szürke szoknyáján van egy ordító vörös folt, – maga a Folt in s p e c i e a e t e r n i t a t i s –, aztán egy fekete folt is, melyet vörös cérnával varrtak át. Ez – hogy úgy mondjam – vörös fonálként vonul végig a darabon.” (A kiemelések Kosztolányitól.) Példáiból így következett: „Végcélja – ti. Sztanyiszlavszkijé, Z. E. – nem a valóság ábrázolása. Ez csak kiindulópont, eszköz arra, hogy általa az egész életet megérzékeltesse.” Harmadik megállapítása összefoglal és hasonlít: „Sztanyiszlavszkij „realizmusa” a jelképiség felé tör. Merőben más, mint a német realizmus. Az értelmi és zenei. Ez érzelmi és festői.” – Kosztolányi így látja Tolsztojt és Csehovot, s maga is mestere ennek a jelképi realizmusnak.⁷⁹

1933-ban a sorrentói nagy élmény már egy tétel illusztrációjává hűvösödik, absztrahálódik. Élet és költészet ellentmondását s ellentmondásában egymást kiegészítő voltát óhajtja Kosztolányi Gorkijjal is – Rousseau és Goethe társaságában – érzékeltetni: „Gorkij pazar sorrentói kastélyban álmodozik a nyomorról, a fasiszta Itáliában a bolsevik Oroszországról.”⁸⁰ A példa nem mentes a kajánságtól: könnyű a gazdagságban a nyomorról álmodozni – sugallja a kiélezett megfogalmazás. (Érdekes számba venni: levelében a valóságnak megfelelően „Villa Massa” volt a látogatás színhelye, a születésnap megemlékezésben familiárisan „sorrentói sásfészek”, itt pazar kastély.) S mégis, talán akaratlanul is, itt közeledik Kosztolányi az igazsághoz, Gorkij igazi hajlandóságát, hűségét emelve ki hajdan nyomorult népéhez, hazájához. Azt a hűséget, mely végül is hazavitte.

Az utolsó „szembesülésről” Gorkijjal Kosztolányi Ádám tudósít: „Gorkij 1936 nyarán halt meg, ugyanakkor, amikor Chesterton és Carl Kraus. Amikor ezt közöltem már nagyon beteg apámmal, kissé megdöbben.”⁸¹ – Sorrento merült fel emlékében, fia átölelése, az, hogy másik „gyermekét”, a Nerót már soha többet nem ismerheti meg Gorkij; a közös végre gondolt?

Kosztolányiné is válaszol a szemlénk elején felmerült kérdésre, Gorkij látogatásának célját illetően – visszaemlékezését csak dolgozatunk nagy részének elkészülte után ismertük meg –: „1924. Először indulhattunk külföldi útra az első világháború után. Firenzéből Rómába mentünk s onnan Nápolyba. Az uramat az a gondolat hajtotta, hogy talán sikerül G o r k i j j a l találkozoznunk [...]. Bennünket roppantul foglalkoztatott az orosz lélek rejtélye, megbűvölt az orosz irodalom varázsa. [...] Szemtől-szembe kerülni Gorkijjal, ez kissé azt jelentette: szemtől-szembe kerülni egész Oroszországgal.”⁸² Ez az indító eszme – cáfolva a mi bevezető feltételezésünket, s megerősítve későbbi sejtésünket – bonyolultan valósult meg. Nemcsak az orosz-szláv-rejtélyhez kísérelte meg Kosztolányi a közelebbjutást, a hódolattal csodált klasszikus orosz irodalomhoz, hanem saját művészetével is tükröződni kívánt ennek reprezentatív – s hite szerint emigrációba kényszerült – képviselőjében, kulcsot, kapcsolatot kettejük közt talán éppen a közösnek hitt kiábrándultságban vélve találni. A maga idültté vált kiábrándultságát s vele párhuzamos magatartását a látogatás nyomán született riporttal is igazolja, talán éppen ezzel a leglátványosabban, lehangosabban. – Hogy Gorkij hallgatott, mind a riportról, mind a Neróról? Mért-e ezzel a visszhangtalansággal Kosztolányi cikke hűségének, igazságának fokát, regénye a nagyvilágnak is szóló időszerűségének mértékét? S mérhette-e, ismeretek híján? Mi vázoltuk Gorkij és hazája viszonyát, izlését, világirodalmi eszményeit, levelezésének dokumentumaival, s következtetni próbáltunk, a feltételezések szintjén.

Hiányt, meg nem valósulást kiderítő szemlénk mégis megoldás felé is mutat. Nem a Neróval: az orosz Nerót Kosztolányi nem ismerte s valószínűleg Gorkij sem. A továbblépést egyfelől maga Kosztolányi kísérelte meg; töredékes utalások sejtetik ezt, Illyés visszaemlékezése: „Elmondta ő, hogy

⁷⁹ Jelképiséget állapít meg Kosztolányi a színrevitel akusztikai mozzanataiból is, Anna köhögéséből. – Kosztolányi a moszkvai Művész Színház 1925-ös és 1929-es budapesti vendégszereplésének lelkes krónikása; a látott csoport már a húszas évek elején emigrált. Nincs nyoma, hogy Kosztolányi tudna erről. (Az információ a Művész Színház Múzeuma munkatársainak szives közlése.) – Tolsztoj jelképi realizmusáról l. Különvélemény a naturalizmusról. 1923. Hattyú. Bp. 1972. 130., Az író a háborúban. Abécé. 1957. 186., Csehovéről: Csehov. l. Lángelmék. Bp. 1941. 300. – Kosztolányi ilyen vonatkozásairól O. ROSSZIJANOV finom megfigyeléseit l. i. m. 341.

⁸⁰ Karinthy Frigyes. Írók, festők, tudósok. Bp. 1958. I. 308.

⁸¹ Levele. Párizs, 1978. március 10.

⁸² Sorrentói emlék. i.h.

[...] Stockholmból [...] egyszer úgy akart hazajönni, hogy Moszkván át utazik, mert valami regényét akkor már ki akarták adni.”⁸³ Az igazi feloldást, beteljesülést azonban az 1972-ben kiadott Kosztolányi-kötet jelenti. Így, ha Gorkij szellemében nem tükröződött is Kosztolányi, tükröződik ötven év múlva, nem a keletkezésében oly bonyolult, annak ismerete nélkül teljesen nem is méltányolható Neróval, hanem a nem kevésbé gazdag, az író legjobb értékeit felmutató művekkel, a *Pacsirtával* és az *Édes Annával*, orosz olvasók tízezreinek tudatában.⁸⁴ S talán ez a tény lenne a végső szó abban a vitában is, vagy inkább magányos monológban, melyet Kosztolányi a forradalom ellen – éppen a szovjet kulturpolitikára hivatkozva – folytatott.

Ervin Zágonyi

KOSZTOLÁNYI ET GORKI

Kosztolányi qui s'intéresse constamment à la littérature russe, rend une visite en 1924, après des allusions à Gorki dans sa jeunesse, chez le grand écrivain à Sorrento. Il ne finit pas sa visite par son reportage connu. Il l'envoie à Gorki, puis il s'adresse à lui dans une lettre. Son but n'était pas seulement de s'approcher de l'âme russe, mais il veut être reflété, à travers son oeuvre, dans ce représentant éminent de la littérature russe. En faisant allusion à l'origine de son ouvrage aussi, il prie Gorki de lui communiquer son opinion sur son roman qu'il lui a fait parvenir entretemps, sur *Néron, le poète sanglant*. Il voudrait être en Hongrie le médiateur des ouvrages nouveaux de l'écrivain russe. Nous ne connaissons pas la réponse de Gorki. Le reportage de Kosztolányi paraît ne pas avoir emporté son agrément. Dans ce reportage, Kosztolányi, désabusé de tout progrès, argumente précisément avec les mots de Gorki. Gorki ne pouvait pas accueillir Néron sans réserves. Contrairement à Kosztolányi, selon lui la tâche de l'écrivain, à cette époque, consistait à représenter l'humanité d'une manière optimiste. Kosztolányi garde le silence à propos de l'échec de sa demande. Il salue Gorki sexagénaire, et ce n'est que dans ses dernières allusions qu'on peut sentir une certaine réserve. — Néron paraît pourtant à Léningrad en 1927. Jusqu'ici, il reste à éclaircir si Gorki ou quelqu'un de ses proches avaient une influence sur cette édition. — Quant à Kosztolányi, c'est l'édition soviétique d'aujourd'hui de ses meilleurs ouvrages qui lui a amenée une reconnaissance tardive, mais véritable.

⁸³ Kosztolányi Dezső. A Magyar Televízió dokumentumfilmje. 1976. augusztus 6. — Illyés visszaemlékezése zeneakadémiai beszélgetésüket idézi fel. Szovjetunióból való hazatérése utánról, tehát legkorábban 1934-ből. Füst Milánnak viszont már 1932-es naplójegyzete utal egy orosz kiadásra: „Az Édes Anna oroszul is megjelent . . .” i. m. II. 258. — Ez is még kiderítendő pontja témánknak. — A tervezett útra Kosztolányiné is céloz az első stockholmi rádiumkúra kapcsán. Kosztolányi. 315., 317.

⁸⁴ 1975-ben már csak a Lenin Könyvtárban találtam egy példányt a kiadásból, boltban nem volt Moszkvában kapható, pedig 50 000 példányban jelent meg. — A kiadás orosz visszhangjáról, a fordító szép utószaván kívül, l. Alekszandr GERSKOVICS: A magyar irodalom a Szovjetunióban. Nagyvilág. 1975. 5. 770.